

KULTŪRINIŲ IR SOCIALINIŲ
GRUPIŲ REPRESENTAVIMO
KONTEKSTAI IR IŠŠŪKIAI

KULTŪRINIŲ IR SOCIALINIŲ GRUPIŲ REPREZENTAVIMO KONTEKSTAI IR IŠŠŪKIAI

ATMINTINĖ

Vadovėliai mokiniams gali tapti kultūriniais tarpininkais, ypač tais atvejais, kai mokiniai neturi kontakto su ne vakariečiais ar bet koku kultūriniu ar socialiniu „kitu“. Siekiant ugdyti atvirą ir nediskriminuojančią asmenybę, o kartu ir visuomenę, svarbu siekti įvairių kultūrinių ir socialinių grupių atžvilgiu įtraukaus vadovėlių ir mokomųjų priemonių turinio.

Teisėje diskriminacija dažniausiai įvardijama kaip teisių atėmimas arba suvaržymas. Žvelgiant į švietimo kontekstą, UNESCO 1960 m. konvencijoje prieš diskriminaciją švietime teigiama, kad terminu diskriminacija įvardijama atskirtis, apribojimas ar pirmenybė, grindžiama rase, spalva, lytimi, kalba, religija, politinėmis ar kitomis pažiūromis, nacionaline ar socialine kilme, ekonominėmis sąlygomis, kuri panaikina arba sumenkina lygybę švietime. Yra daugybė skirtingų tiesioginės ir netiesioginės diskriminacijos formų, kurios reprezentuojant reiškiamos labai subtiliai, dažnai socialiai priimtinais būdais.

Siūlome atkreipti dėmesį į kelias pagrindines su kultūrinių ir socialinių grupių reprezentavimu vadovėliuose susijusias problemas:

- netinkami reprezentavimo būdai paremti istoriškai susiklosčiusiu Vakarų dominavimu ir atkartojamais naratyvais apie kultūrinį „kitą“, kurie kuria ir palaiko eurocentristinį diskursą;
- reprezentacijos gali būti kuriamos tik tam tikros visuomenės grupės ir atspindėti tik jos pažiūras, normas ir pasaulio matymą;
- reprezentacijos gali iš viso nebūti.

Kas yra švietimo dekolonizavimas?¹

Dėl ilgos kolonijinės istorijos ir besitęsiančių nekolonijinių geopolitinių santykių Vakarai turėjo ir turi didžiulę galią kurti įvairias reprezentacijas ir netgi diktuoti kitų kultūrų įvaizdžius, kurie dažnai yra pagrįsti mūsų pasaulėžiūra. Jei norime geriau suprasti daugelį šiandien matomų su rase ir etniškumu susijusių reprezentavimo problemų, mes turime atsigręžti į istorinį kontekstą ir galvoti apie kolonialumą. Kolonialumas apima būdus, kuriais kolonijiniais

¹ Dekolonizacija pasaulio kontekste suprantama, kaip 20 a. antroje pusėje įsibėgėjęs Europos imperijų kolonizuotų kraštų išsilaisvinimas. Lietuvos kontekste dažniausiai siejama su okupacijomis. Plačiau dekolonizacija suprantama ir kaip kolonijiniais laikais vakariečių suformuotų kitų kultūrų įvaizdžių (reprezentacijų) atsisakymas.

laikais suformuoti galios santykiai ir požiūriai vis dar tebeformuoja mūsų visuomenę, žinojimą ir pasaulio matymą. Vienas ryškiausių to pavyzdžių yra eurocentristinis požiūris į kitus kraštus.

Eurocentrizmas – terminas, nusakantis perspektyvą, – žiūrėjimas vien iš Europos patirties prizmės ir europinės kultūros matymas kaip geriausios. Taip pat nusakantis galios santykius, pavyzdžiui, kai pasaulis skirstomas į pirmąjį ir trečiąjį – gana akivaizdu, kas save įvardija pirmuoju pasauliu.

Pastaraisiais dešimtmečiais vis daugiau kalbama apie švietimo dekolonizavimą. Tai, visų pirma, yra įvairių perspektyvų, istorijų, pusių įtraukimas į švietimo procesą. Švietimo dekolonizavimo tikslas – parodyti pasaulio kompleksiskumą, o ne vieną tiesą, kuri visada remiasi vienokia ar kitokia ideologija. Todėl dekolonizuotas švietimas yra ir kritinis požiūris į sistemą. Įvairių perspektyvų ir žinojimo būdų įtraukimas nereiškia, kad skirtingų požiūrio taškų nereikia vertinti kritiškai, tai reiškia, kad įvairūs požiūriai, istorijos, žinojimo būdai yra pateikiami ir vertinami kartu su vakarietiškoju. Taip galime decentralizuoti naratyvus, pasakojimus ir žinojimo būdus.

Kaip dekolonizuoti mokomąsias priemones?

- Vertindami, rinkdami medžiagą, visada pagalvokite, kas, kaip ir kodėl kuria žinias? Kokių grupių perspektyvos čia atspindimos? Ko nėra?
- Kadangi žinojimas apie pasaulį ilgą laiką buvo kuriamas istoriškai privilegijuotų žmonių, paprastai vakariečių baltųjų heteroseksualių įgalių aukštesniojo statuso vyrų, labai svarbu įtraukti daugiau perspektyvų, ne vien vakarietišką, ne vien baltųjų vyrų, ne vien lietuvių ir t. t.
- Naudokite istorijas kaip priemonę ir diskutuokite apie jas su mokiniais. Istorijose atsiskleidžia kontekstualumas, subjektyvios žmonių patirtys.
- Dažnai reprezentuojant įvairias grupes išskylančios problemos – homogenizavimas (socialinės ar kultūrinės grupės suvienodinimas priskiriant jai bendrus bruožus neparodant vidinės grupės įvairovės), egzotizavimas / autentifikavimas (reprezentavimas vien tik per skirtumus, egzotišką ir autentišką kitoniškumą). Siekiant jų išvengti, svarbu parodyti grupės ar kultūros įvairovę, vengti plačių apibendrinimų bei įtraukti kuo daugiau skirtingų žmonių pasakojimų.
- Siekiant išvengti eurocentrizmo, labai svarbus kontekstualumas ir refleksyvumas. Kultūra turi būti suprantama iš vidinės tos kultūros logikos, istorijos kompleksiskumo ir šiandienos konteksto. Siektina ugdyti mokinių savirefleksyvumą – gebėjimą svarstyti, kodėl apie kitas kultūras mes galvojame būtent taip, o ne kitaip.

- Kalbant apie regionų išsivystymą / neišsivystymą, svarbu parodyti istorinį kolonijinį kontekstą, kodėl regionai tapo skurdūs, ir pristatyti kitokių gerovės suvokimo būdų, ne vien ekonominį vystymąsi. Turėkite omenyje, kad kai kurie terminai perteikia ir kuria hierarchijas ir diskriminaciją. Pavyzdžiui, terminai „primityvus“, „neišsivystęs / besivystantis“ ir pan.

- Venkite tokių bendrybių kaip, pavyzdžiui, azijiečiai, afrikiečiai, europiečiai.
- Venkite per daug plačių bendrinių terminų ir išsireiškimų, kurie gali atrodyti neutralūs, tačiau pernelyg supaprastina, suvienodina visuomenę ar įvairias grupes. Vartokite patikslinančius žodžius. Pavyzdžiui: rašykite „Daugelis krikščionių pasninkauja prieš Velykas“ vietoje „Krikščionys pasninkauja prieš Velykas“.

Galvodami apie mokomąją medžiagą, kelkite sau šiuos refleksinius

klausimus:

- Kokius jausmus ir mintis jums sukelia kalbėjimas apie kolonialumą ir dekolonizaciją?
 - Ar jūs jaučiate pasipriešinimą, ar smalsumą? Kaip manote, kodėl?
 - Koks jūsų mokomojo dalyko santykis su kolonijine praeitimi? Ar tai pakankamai aptariama ir atskleidžiama mokomajame turinyje?
 - Kokiais būdais, jūsų manymu, Lietuvoje dažniausiai atsiskleidžia kolonialumas, kalbant apie kitus kraštus ir kultūras, ir kaip tai atsiskleidžia jūsų mokomajame dalyke?
 - Kiek ir kaip mano kuriamas turinys formuoja tam tikrą pasaulėvaizdį? Koks yra tas pasaulėvaizdis?
 - Kas ir kaip yra reprezentuojamas kaip „kitas“/ „kitoks“?
 - Ar mano kuriamoje mokomojoje medžiagoje gali būti problemiška reprezentuoti kitas kultūrinės ar socialines grupes?
 - Kaip į mano kuriamą mokomąją medžiagą įtraukiamos įvairios, skirtingos perspektyvos, požiūrio taškai? Jei ne, kaip tai būtų galima padaryti?

Kaip nediskriminuoti įvairių kultūrinių ir socialinių grupių mokomajame turinyje?

Kadangi žinojimą ilgą laiką kūrė dominuojanti dauguma, mažumos neretai savęs neatranda mokymosi priemonėse. Mažumą galime apibrėžti kaip tam tikros teritorijos (valstybės, regiono ar kitos) demografinę grupę, kuri specifiniais bruožais išsiskiria iš vyraujančiosios gyventojų daugumos. Tokiais bruožais gali būti kalba, rasė, religija, etniškumas, socialinis statusas, seksualinė orientacija, galumas, net lytis. Pavyzdžiui, sociologai pabrėžia, kad mažuma

nebūtinai yra kiekybinė – tai gali būti ir gyventojų grupė, pvz., moterys, turinti mažiau socialinių garantijų, švietimo, užimtumo, ekonominių, politinių ir kitų galimybių vyraujančiosios grupės (daugumos) atžvilgiu.

Interseksionalumo teorija teigia, kad įvairūs socialinio identiteto aspektai neegzistuoja atskirai, bet yra persipynę. Interseksionalumas dažnai aptariamas kalbant apie daugybę diskriminaciją (angl. multiple discrimination), kuri nurodo, kad žmogus, kuris vienu metu priklauso kelioms pažeidžiamoms grupėms, gali būti diskriminuojamas vienu metu dėl įvairių susijusių identiteto aspektų, pvz., moterys ir mergaitės, kurios priklauso etninei mažumai, rasiniam „kitam“, yra kitokio galumo ir pan., susiduria su dar didesne diskriminacija ir yra dar mažiau reprezentuojamos.

Kaip nediskriminuoti įvairių grupių?

- Galvoti, kokios grupės bei kaip yra reprezentuojamos ir nereprezentuojamos.
- Kiekybiniai parametrai – kiek moterų ir mergaičių, skirtingų etninių / rasinių grupių, galumo ir neįgalumo formų, skirtingos socialinės padėties žmonių yra įtraukiama į istorijų, pratimų, aprašymų, nuotraukų turinį? Kiek šių grupių žmonių yra informacijos šaltinių autoriai (-ės)*?
- Nerodyti tam tikrų socialinių ar kultūrinių grupių vien jų ar visuomenės problemų kontekstuose, ar atliekant stereotipinius vaidmenis. Pavyzdžiui, kitaip galaus žmogaus – tik jo negalios kontekste ir tik kalbant apie negalią; moters – buities, namų ir šeimos kontekstuose; romų tautybės asmens – nusikalstamo pasaulio kontekstuose.
- Bendraautorystė – kas ir kaip kalba už ką? Patys žmonės gali pasakoti istoriją, o vadovėlių bendra autoriai, konsultantai taip pat gali būti skirtingų etninių, kultūrinių ar socialinių grupių žmonės.
- Naudoti įtraukią kalbą: skirtingi įvardžiai lyties aspektu, pavyzdžiui, gydytojas / gydytoja bei atkreipti dėmesį, kaip įvardyti nebinarinės lyties asmenis – mes siūlome formuluotę gydytoja (-as)* (* žymimi ne binarinės tapatybės žmonės). Įvardijant etnines grupes, naudoti pačios grupės naudojamus savęs apibrėžimo terminus: romas, samis, inuitas.
- Mąstyti, kokia galutinė žinutė yra sukuriama apie vieną ar kitą žmonių grupę per tai, kaip konstruojamas tekstas, kokie žodžiai, vizualai naudojami, kokiam bendrame kontekste informacija pateikiama.
- Nepamiršti reprezentuoti interseksionalumo – kelių pažeidžiamų aspektų vieno žmogaus patirtyje, pavyzdžiui, neįgali juodaodė moteris.

- Įtrauktį galima kurti įvairiais lygiais – nebūtinai tik kalbant apie tam tikras kultūrinės ar socialines grupes tam skirtose temose, bet ir matematikos ar fizikos uždaviniuose, įvairių vadovėlių iliustracijose, duodamuose skaityti kalbos tekstuose ir t. t.

Galvodami apie mokomąją medžiagą, kelkite sau šiuos refleksinius klausimus:

- Kas reprezentuojama, kas nereprezentuojama ir kaip reprezentuojama mano mokomojoje medžiagoje?
 - Kokias privilegijas aš turiu? Kaip tai lemia mano požiūrį į kitas grupes? Kaip tai veikia reprezentavimą vadovėliuose?
 - Ar susimąščiau, kad kai kurie mokiniai mano kuriamame turinyje gali save atpažinti ir sieti save su juo labiau nei kiti. Kokie tai mokiniai? Kokių žmonių, patirčių, su kuriais mokiniai galėtų susisieti, gali trūkti mokomojoje medžiagoje?
 - Ar pagalvojau, kaip vadovėlių turinys siaurai reprezentuodamas žmones, gali versti mokinius atitikti stereotipus? Kaip galėčiau tai pakeisti?
 - Kokiuose kontekstuose vaizduoju įvairias socialines ir kultūrinės grupes? Ar šios grupės atsiranda įvairiuose kontekstuose? Ar nerodau šių grupių tik jų problemų kontekste, bet parodau ir kasdienius, įprastus vaizdus?
 - Kaip, kalbant apie tam tikrą temą, kuriama žinutė? Į kokią naratyvą įpinami faktai ir kokią reprezentaciją bei galutinę žinutę tai kuria? Kaip tekstą papildo vizualinė medžiaga ir kaip ji veikia bendrą teksto ir vizualikos kuriamą turinį?

Parengta remiantis:

- Decolonising SOAS Learning and Teaching Toolkit for Programme and Module Convenors. 2018. Decolonising SOAS Working Group.
- Norm Criticism Toolkit. 2015. IGLYO.
- Making Textbooks Inclusive: a Focus on Religion, Gender, and Culture. 2017. UNESCO.
- An Introduction to Decolonization and How You Can Contribute. Norwegian Students and Academics International Assistance Fund.